

LUCIAN

BOIA

JOCUL CU TRECUTUL

Istoria între adevăr și ficțiune

HUMANITAS

Întrebarea fundamentală este, desigur, dacă istoria are sau nu sens. Dacă nu are sens, orice efort de a afla din ea încotro mergem se dovedește derizoriu. După atâta abuz de teleologie, scepticismul istoric pare a câștiga teren. Sunt tot mai puține marile construcții filozofice capabile de a ne spune de unde venim, încotro mergem și grație cărui mecanism. Un gânditor precum Karl Popper nu se sfiește să afirme, contrazicându-l pe Karl Marx, absența oricărui sens în mersul istoriei. În ce mă privește, mă mulțumesc să contemplu gratuitatea dezbaterii. În fapt, nu știm dacă istoria are sau nu are sens, dacă este sau nu este orientată, și orice alegere în această dilemă ține de pura credință, și nu de vreun adevăr demonstrabil.

LUCIAN BOIA

JOCUL CU TRECUTUL

Lucian Boia, născut în București la 1 februarie 1944, este profesor la Facultatea de Istorie a Universității din București. Opera sa, întinsă și variată, cuprinde numeroase titluri apărute în România și în Franța, precum și traduceri în engleză, germană și în alte limbi. Preocupat îndeosebi de istoria ideilor și a imaginarului, s-a remarcat atât prin lucrări teoretice privitoare la istorie (*Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*) și la imaginar (*Pentru o istorie a imaginarului*), cât și prin investigarea consecventă a unei largi game de mitologii (de la viața extraterestră și sfârșitul lumii până la comunism, naționalism și democrație). A adus, de asemenea, noi interpretări privitoare la istoria Occidentului, a Franței și a Germaniei. În 1997, lucrarea sa *Istorie și mit în conștiința românească* a stârnit senzație și a rămas un punct de reper în redefinirea istoriei naționale.

Volume publicate la Humanitas:
Istorie și mit în conștiința românească (1997, 2000, 2002, 2006, 2010, 2011)
Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune (1998, 2002, 2008)
Două secole de mitologie națională (1999, 2005, 2011)
Mitologia științifică a comunismului (1999, 2005, 2011)
Sfârșitul lumii. O istorie fără sfârșit (1999, 2007)
Pentru o istorie a imaginarului (2000, 2006)
România, țară de frontieră a Europei (2002, 2005, 2007)
Mitul democrației (2003)
Între înger și fiară. Mitul omului diferit din Antichitate până în zilele noastre (2004, 2011)
Jules Verne. Paradoxurile unui mit (2005)
Omul și clima. Teorii, scenarii, psihoze (2005)
Tinerețe fără bătrânețe. Imaginarul longevității din Antichitate până astăzi (2006)
Occidentul. O interpretare istorică (2007)
Napoleon III cel neiubit (2008)
„Germanofilii". Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial (2009, 2010)
Franța, hegemonie sau declin? (2010)
Tragedia Germaniei: 1914–1945 (2010)
Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950 (2011)
Istoriile mele. Eugen Stancu în dialog cu Lucian Boia (2012)
Explorarea imaginară a spațiului (2012)
De ce este România altfel? (2012)
Eugen Brote (1850–1912). Destinul frânt al unui luptător național (2013)
Sfârșitul Occidentului? Spre lumea de mâine (2013)
Balcic. Micul paradis al României Mari (2014)
Primul Război Mondial. Controverse, paradoxuri, reinterpretări (2014)
Dosarele secrete ale agentului Anton. Petru Comarnescu în arhivele Securității (editor) (2014)
Suveranii României: Monarhia, o soluție? (2014)
Maria, regina României, *Jurnal de război* (3 vol., editor) (2014–2015)
Cum s-a românizat România (2015)

LUCIAN
BOIA

JOCUL CU TRECUTUL

Istoria între adevăr și ficțiune

Ediția a V-a

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: S. Skultéty
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Ioana Cucu
DTP: Florina Vasiliu, Carmen Petrescu

Tipărit la Paper Print – Brăila

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Boia, Lucian
Jocul cu trecutul: Istoria între adevăr și ficțiune / Lucian Boia. – Ed. a 5-a. – București: Humanitas, 2015
Index
ISBN 978-973-50-4945-4
930.1

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372 743 382, 0723 684 194

Către cititor

(prefața primei ediții, din 1998)

Ceea ce urmează nu are mai nimic în comun cu un tratat erudit de teorie a istoriei. Am făcut abstracție, în mod deliberat, de aproape tot ce s-a scris în materie. Nu m-a interesat să reiau vechi argumente, ci să-mi expun propriile idei. Puținele referiri bibliografice trimit la acele contribuții care mi-au oferit, în mai mare măsură, puncte de sprijin pentru o construcție care, în ansamblu, îmi aparține. Este o lucrare întru totul personală, ceea ce nu înseamnă că este și întru totul originală. Nu pot gândi altfel de cum gândesc măcar unii dintre contemporanii mei. Se va observa lesne că mă înscriu pe linia unui relativism științific, tot mai insistent afirmat de câteva decenii încoace. Iar în perimetrul strict al istoriei, mă asociez interpretărilor care iau în considerare *textul* sau *discursul*, ca elaborări relativ autonome față de trecutul la care se referă și dependente totodată de structurile imaginarului și de acțiunea ideologiilor.

Pornind de la istorie, mă reîntorc la istorie după o lungă peregrinare prin lumi imaginare. Atunci când m-am lăsat sedus de istoria imaginarului, nu am inclus pentru început și istoria printre domeniile susceptibile de a fi interpretate tot prin imaginar. M-au preocupat mai întâi ficțiunile cosmice, apoi impresionantul arsenal al „sfârșitului lumii". M-am oprit asupra experimentului comunist, văzut ca mitologie științifică materializată. Am urmărit gama plăsmuirilor

biologice, regulile potrivit cărora sunt inventați „oameni diferiți“ sau devin „diferiți“ oameni ca oricare alții. Aceste drumuri prin imaginar m-au pus în fața unor permanențe ale spiritului uman, în fața, de fapt, a unui adevăr simplu, atât de simplu, încât aproape nu-l mai luăm în seamă: acela că totul trece prin mintea noastră, prin imaginația noastră, de la cea mai sumară reprezentare până la cele mai savante alcătuiri. Ce altă sursă ar putea să existe? Iar ceea ce imaginăm nu este niciodată gratuit. Nu există ficțiune lipsită de sens. Până și pe planetele cele mai îndepărtate proiectăm speranțele, prejudecățile și iluziile noastre, ideologiile noastre, preocupările noastre curente.

Cu atât mai mult în istorie, mijloc privilegiat de exprimare a conștiinței colective. Istoria este și ea o construcție intelectuală, nu un dat obiectiv. A sosit momentul să mă aplec asupra ei, încercând să o aliniez la ceea ce mi se pare a fi un sistem global de interpretare. *Istoria imaginarului* nu poate lăsa în afară *imaginarul istoric*. Cercul este astfel închis. Mi-am propus, într-o primă etapă, în *Istorie și mit în conștiința românească*, să descifrez sensurile raportării românilor la propria lor istorie. Însă românii nu fac excepție, decât prin anume accente particulare. Există o logică a istoriei în genere, un mecanism propriu reelaborării și actualizării trecutului. Istoria își are *condiția* ei; despre această condiție și despre multe alte lucruri în legătură cu istoria, așa cum le înțelege autorul, va fi vorba în prezentul eseu.

Un cuvânt cu două înțelesuri

Inventăm cuvinte și apoi ne lăsăm subjugați de ele. Fără cuvinte, nu ar exista cunoaștere, dar tot cuvintele se constituie în entități independente, obstacole care se interpun între noi și „lumea adevărată“. Ne apropie și, în același timp, ne îndepărtează de esența lucrurilor. Independența de spirit presupune o stare de vigilență semantică, neacceptarea tiraniei acestor inevitabili intermediari.

Istoria este un asemenea cuvânt derutant. Puțini se gândesc la sensurile lui. Istoria este istorie, o știm cu toții. Nici istoricii, cu puține excepții, nu merg mai departe. Ei *fac* istoria mai curând decât o gândesc.

Ar trebui de la bun început să fim puși în gardă, fiindcă istoria, ca „știință“, prezintă curioasa particularitate de a purta același nume cu obiectul cercetării ei. Cu alte cuvinte, misiunea istoriei este de a reconstitui istoria. Numim la fel două concepte diferite, oricât am vrea să le apropiem: istoria în desfășurarea ei efectivă și istoria ca reprezentare. Imaginea aspiră să se confunde cu realitatea. Ceea ce este o erezie, și nu chiar inocentă. Identificarea celor doi termeni se hrănește din nevoia adânc resimțită de ancorare în trecut. Istoria este unica realitate pe care o putem invoca (totul reducându-se până la urmă la istorie) și ar fi de neconceput să o lăsăm să ni se scurgă printre degete. Trecutul înseamnă legitimare și justificare. Fără trecut, nu mai putem fi siguri de nimic.

Că ne aflăm în fața unei iluzii, aproape nici nu ar mai trebui demonstrat. Cum să reînvii istoria, cum să o aduci în prezent? Este prea mare pentru a încăpea între copertele unei cărți, prea mare pentru a fi cuprinsă fie și între zidurile unei biblioteci.

Atragerea istoriei spre noi presupune, așadar, întâi de toate, un proces de selecție. O selecție extrem de drastică, în urma căreia ceea ce rămâne, cantitativ vorbind, este infim față de „încărcătura" reală a trecutului. Se poate totuși avansa și în această privință un argument susceptibil de a ne liniști. Selectăm, firește, dar nu orice și oricum. Alegem elementele importante, reprezentative, semnificative. Istoria pe care o producem este mai mică decât istoria reală, dar îi seamănă până la identificare. Este istoria cea mare redusă la scară, replica ei sintetică. Iată-ne aparent asigurați. Cu condiția de a avea încredere nemărginită în cuvinte. Oare cuvintele nu ne joacă din nou o festă? Ce înseamnă: important, reprezentativ, semnificativ? Trebuie să mărturisim că nu înseamnă altceva decât ceea ce vrem noi să însemne.

S-a prăbușit, sau nu Imperiul Roman?

În anul 476, Odoacru, regele herulilor, l-a izgonit de pe tron pe Romulus Augustulus, ultimul împărat roman al Apusului. Acest fapt poartă un nume universal celebru: „căderea Imperiului Roman". A fost privit multă vreme ca evenimentul major al întregii istorii; s-a prăbușit atunci cea mai amplă și mai durabilă construcție politică pe care a cunoscut-o omenirea, și-a încheiat existența strălucitoarea civilizație antică și s-a făcut marele pas de la Antichitate la Evul Mediu. Fapt curios, contemporanii

nu par să fi observat ceva. Cum să-și imagineze de altfel că și-au încheiat ziua în Antichitate și s-au trezit a doua zi în Evul Mediu? Nu au sesizat însă nici faptul mai prozaic al dispariției imperiului. O veche dilemă ne întâmpină în acest punct. Contemporanii sunt ei oare observatori privilegiați ai propriei istorii, sau rătăcesc în neștire printre arcanele ei, precum Fabricio del Dongo pe câmpul de bătălie de la Waterloo? Cu alte cuvinte, istoria se vede și se înțelege mai bine din interior, sau din afară, de aproape, sau de departe? Greu de spus care ar fi postul optim de observație, cu siguranță însă că, din fiecare loc, istoria se vede diferit.

Oamenii de la 476 aveau motivele lor să nu vadă nimic ieșit din comun. Herulii lui Odoacru nu erau o prezență insolită. De câteva generații, frontierele încetaseră de a mai fi impermeabile și valuri de „barbari" se revărsau fără încetare în lumea romană. Provinciile erau deja pierdute. Imperiul se divizase la 395. Acum, Odoacru trimitea însemnele imperiale la Constantinopol, recunoscând autoritatea unui singur împărat. Ceea ce mai târziu s-a considerat a fi prăbușire a putut părea în epocă drept reunificare. Imperiul devenea iarăși *unul*. De altfel, principalele instituții romane au supraviețuit fatidicului an. Netulburați vreme de încă trei sferturi de veac, consulii au continuat să se succeadă la Roma, întocmai ca sub imperiu sau, mai înainte, în timpul republicii; senatul, de asemenea, s-a menținut. Spre mijlocul secolului următor, împăratul de la Constantinopol, Iustinian, și-a extins autoritatea *efectivă* asupra unei bune părți din Imperiul de Apus, chiar dacă nu pentru multă vreme. De altfel, ceea ce erudiții au numit mai târziu Imperiu Bizantin s-a numit, de fapt și de drept, până la sfârșit, până la căderea

Constantinopolului sub turci, Imperiu Roman. În Apus, Carol cel Mare la anul 800 și Otto cel Mare în 962 au reconstituit același imperiu. Oficial, „Sfântul Imperiu Roman" a durat până în anul 1806, când Napoleon, pe cale de a atașa Europa propriului său proiect imperial, a pus capăt ficțiunii, determinându-l pe împăratul „roman" să-și spună, mai modest, împărat al Austriei, ceea ce și era în realitate. Până într-o epocă recentă, când construcțiile imperiale s-au multiplicat (astăzi, oricine poate deveni împărat dacă vrea și dacă circumstanțele îi permit, așa cum a procedat micul dictator Bokassa în Africa Centrală), imperiul, real sau imaginar, era *unul*, universal și, evident, roman. Chiar Moscova și-a început cariera imperială transfigurându-se simbolic într-o a treia Romă (după Roma cea adevărată și Constantinopol). S-a crezut multă vreme că formula romană este ultima alcătuire imperială, nemaiurmându-i decât sfârșitul lumii și Judecata de Apoi (sau, potrivit unei versiuni alternative, regatul mesianic). Cum lumea, evident, continua să existe, își continua existența și imperiul, potrivit unei argumentații de o logică fără cusur.

Se explică astfel de ce „căderea Imperiului Roman" a fost descoperită mult mai târziu. Evenimentul și-a luat însă revanșa și, timp de secole, faimoasa dată a stat înscrisă în cărțile de istorie cu cifre mai apăsate decât oricare alta. Dar, de câtva timp, lucrurile iau o nouă întorsătură. În măsura în care structurile tind să ne preocupe mai mult decât evenimentele, nu prea mai avem ce face cu anul 476. Odoacru, Romulus Augustulus — cui îi mai pasă de aceste personaje? Interpretările actuale se apropie oarecum (chiar dacă din motive diferite) de perspectiva celor care au trăit atunci și se deosebesc de teoria catastrofică

a erudiților moderni, care au concentrat și dramatizat peste măsură procesul tranziției de la Antichitate la Evul Mediu. Avem de-a face nu cu un moment, ci cu o lungă evoluție, câteva secole înainte de prăbușirea Imperiului Roman, câteva secole după, în cursul cărora s-a reelaborat un întreg sistem de civilizație. Teza istoricului belgian Henri Pirenne, sintetizată în formula „Mahomed și Carol cel Mare", este grăitoare pentru trecerea de la un sistem de interpretare la altul. Personajele-simbol nu mai sunt Odoacru și Romulus Augustulus, ci Mahomed și Carol cel Mare, iar faza decisivă se deplasează din secolul al V-lea în secolele al VII-lea și al VIII-lea. Totodată, evoluțiile economice devin mai semnificative decât cele politice. Potrivit lui Pirenne, cucerirea arabă (Mahomed) ar fi rupt în două spațiul mediteranean, ruinând comerțul antic și împingând Europa Occidentală spre economia naturală și sistemul social-instituțional al feudalismului (Carol cel Mare). Teza în sine nu a convins. Ea ilustra însă scoaterea discuției de sub obsedantul an 476 și deschiderea ei spre o abordare structurală, cu multiplele variante și interpretări care decurg de aici.

Ceea ce ne interesează pentru moment sunt avatarurile unui fapt care a început prin a nu exista, a devenit apoi un reper istoric inconturnabil și, în sfârșit, pare pe cale de a se dizolva în oceanul unei problematici infinit de complexe. Este, sau nu semnificativ anul 476? Este un eveniment crucial, sau un noneveniment? Să recunoaștem că nu trebuie decât o minimă doză de abilitate profesională pentru a argumenta la fel de bine prăbușirea Imperiului Roman la sfârșitul secolului al V-lea sau, dimpotrivă, supraviețuirea sa (ori, la alegere, diverse soluții de compromis între aceste două variante).

Cavalerii și microbii

Nu s-ar putea spune că ciuma neagră ar fi o prezență nesemnificativă în istoria Europei. Nici că marea epidemie care a cuprins țărmurile Mediteranei și Europa Occidentală în jurul anului 1348 ar fi trecut neobservată de oamenii timpului sau de istoricii ulteriori. *Decameronul* lui Boccaccio este brodat tocmai pe acest cumplit eveniment. Timp de câteva secole, ciuma a fost una dintre obsesiile Occidentului și, efectiv, un factor major de mortalitate. Toate acestea erau cunoscute istoricilor, însă nu intrau, decât cu totul ocazional, în preocupările lor. Mai curând decât sănătatea oamenilor, îi preocupa sănătatea statelor (explicabilă, așadar, solicitudinea cu care au vegheat la căpătâiul muribundului Imperiu Roman). Cum se omorau oamenii între ei părea mai interesant decât modul cum erau uciși de un microb invizibil.

Să verificăm totuși această afirmație. Am la îndemână o istorie cât se poate de reprezentativă: *Histoire générale du IV*[e] *siècle à nos jours*, editată de Ernest Lavisse și Alfred Rambaud, una dintre cele mai reputate sinteze apărute spre sfârșitul secolului al XIX-lea. Volumul al III-lea (publicat în 1894) tratează perioada 1270–1492 în nu mai puțin de 984 de pagini. Dintre acestea, aproape o sută revin Războiului de 100 de Ani dintre Franța și Anglia, evocat în toate peripețiile lui (în medie, o pagină pentru un an!). Ciuma, care s-a războit cu oamenii exact în aceeași vreme, este ceva mai greu de găsit. În Franța, lipsește cu desăvârșire, devorată de evenimentele politico-militare. Două rânduri, totuși, la capitolul consacrat Italiei: „În anul următor, o mare ciumă a devastat Italia (ea a fost minunat descrisă de Boccaccio)“, de unde ar rezulta că principalul efect al ciumei a fost *Decameronul*. Epidemia engleză

are totuși dreptul la vreo zece rânduri. Autorul lor nu ignoră dezastrul demografic, dar trece repede peste el, pentru a zăbovi asupra creșterii salariilor, consecință a rarefierii mâinii de lucru. Curios (pentru noi) unghi de privire: pot pieri jumătate dintre locuitorii unei țări, istoricii nu își pierd sângele-rece, fiindcă nu asta este în fond problema lor. Salariile sunt mai importante decât oamenii, iar conflictele politice și militare mai importante decât orice.

Abia pe la mijlocul secolului al XX-lea (exceptând unele lucrări de pionierat cu impact limitat asupra interpretărilor de ansamblu), cercetătorii trecutului au descoperit demografia și, odată cu ea, medicina, corpul uman, sănătatea și boala, nașterea, vârstele omului, moartea... Le-au descoperit, fiindcă toate acestea sunt astăzi probleme majore ale societății. Și astfel, epidemia de ciumă și-a depășit condiția de eveniment anecdotic sau marginal și a fost integrată în marele mecanism al istoriei. Îi este imputată — nu exclusiv, dar în cea mai mare măsură — scăderea cu un sfert, o treime sau chiar mai mult a populației Occidentului în veacul care a urmat primului val microbian (în cazul Franței, s-a avansat procentul de 42%!). Nici un război nu a provocat vreodată o asemenea catastrofă. Singura comparație care ne vine în minte — sugerată de Emmanuel Le Roy Ladurie — este un război bacteriologic sau nuclear. Evul Mediu și-a avut războiul său „nuclear“, pe care istoricii l-au ignorat, orbiți de faptele de arme mărunte ale Războiului de 100 de Ani, cu cavalerii săi în zale!

Dar saga microbiană nu se oprește aici. Cucerirea și colonizarea Americii au fost, la rându-le, dublate de un invizibil, dar cumplit război bacteriologic, încă mai devastator decât fusese ciuma în Europa. Nu brutalitatea

conchistadorilor, așa cum s-a crezut, ci microbii purtați de ei ar fi dat lovitura de grație civilizațiilor amerindiene. Mecanismul acestui proces este numit, tot de Le Roy Ladurie, „unificarea microbiană a lumii“. Până în epoca modernă, diferitele spații de civilizație au evoluat separat, avându-și fiecare nu numai propriul profil cultural, dar și propriul fond microbian. Primele contacte au avut urmări devastatoare din cauza faptului că populații neimunizate au fost brusc expuse unor maladii, relativ benigne sau cu efect atenuat în propriul lor spațiu de evoluție. Treptat, s-a produs o egalizare, o „piață comună microbiană“, dar timp de secole tributul plătit pentru unificarea lumii a fost imens. Catastrofa supremă s-a petrecut în America, unde, între 1500 și 1600, plafonul demografic s-ar fi prăbușit de la zeci de milioane la numai câteva milioane: un dezastru fără egal în întreaga istorie a umanității.[1]

Iată istorii care nu prea seamănă între ele. Nu voi arbitra între războinicii cavaleri medievali și nu mai puțin agresivele microorganisme. Cu atât mai mult cu cât și microbii sunt nevoiți să cedeze în fața unor interpretări mai complexe. Epidemia de la mijlocul secolului al XIV-lea este astfel subordonată unei dereglări socio-economice și demografice globale: populația a crescut mai repede decât puteau crește mijloacele de subzistență. Ciuma a lovit, așadar, un organism social deja fragilizat.[2] Toate interpretările își au partea lor de justificare, după cum, putem fi siguri, toate exagerează, scoțând prea mult în

[1] Informațiile și interpretările „microbiene“ sunt preluate din articolul lui Emmanuel Le Roy Ladurie, „Un concept: l'unification microbienne du monde (XIVe–XVIIe siècles)“, în *Le Territoire de l'historien*, II, Gallimard, Paris, 1978, pp. 37–97.

[2] Asupra crizei secolului al XIV-lea, o privire de ansamblu la Fernand Braudel, *L'Identité de la France. Les hommes et les choses*, II, Flammarion, Paris, 1990, pp. 153–165.

evidență pe unii sau pe alții dintre actorii istoriei. De altfel, nu există afirmație care să nu cuprindă în sine o exagerare, prin faptul inevitabil că nu poate fi decât „parțială“. Adevărul complet și perfect echilibrat nu are cum să fie prins în nici o formulă. Nu putem decât să luăm act de relativitatea oricărei alegeri, de imposibilitatea de a „cântări“ semnificațiile cu un cântar universal și invariabil. Jocul limitat la care ne-am referit sugerează o competiție generalizată între nenumărați factori efectivi sau potențiali. Rândurile lor cresc în ritmul propriei noastre curiozități. Când istoria era predominant evenimențial-politică, situația încă mai putea fi cât de cât ținută sub control. Înclinarea actuală spre o istorie globală, cu alte cuvinte spre o istorie nediscriminatorie, deschisă oricărei probleme, zdrobește complet ierarhiile. Infuzia de antropologie, interesul manifestat pentru mentalități și comportamente, coborârea la nivelul individului și al vieții cotidiene fac ca totul să fie semnificativ, egal de semnificativ, în funcție de profilul anchetei pe care o întreprindem și de perspectiva din care privim. Alimentația, sexul sau moda, și chiar cele mai banale gesturi pot deveni la fel de grăitoare sau chiar mai grăitoare decât indicatorii economiei mondiale sau marile decizii politice (reciproca fiind la fel de valabilă). Nu mai există istorie, ci istorii. De fapt, „istoria“ nu a însemnat niciodată altceva decât „istorii“. Doar că acum diversitatea a luat amploare, a devenit mult mai vizibilă. În plus, suntem și noi mai dispuși să percepem ceea ce a fost dintotdeauna o inerentă diversitate.

O lume de imagini

Multitudinea reînvierilor trecutului oferă un argument suficient pentru incapacitatea noastră de a-l reînvia cu adevărat. Istoria nu este realitate, ci reprezentare. Condiția

ei este aceea a *imaginii*. Nu însă asupra acestei constatări se manifestă dezacordul. Dezacordul privește conceptul însuși de *imagine*. Ne-am obișnuit să credem că imaginea, cel puțin o imagine corect elaborată, reflectă fidel un segment de realitate. Așa să fie oare?

Din când în când, cățelușa mea ridică ochii spre televizor. Renunță însă după o secundă de cercetare. Scena reală ar fi pasionat-o, cu siguranță. Dar nu simulacrul de viață derulat pe micul ecran. Nu este dispusă să participe la așa ceva. Pare a fi conștientă de un fapt pe care telespectatorii nu îl știu sau nu vor să îl știe. Și anume că ceea ce se vede nu este adevărat!

Atitudinea ei dovedește (cel puțin în raport cu gândirea umană) un deficit de inteligență. Pe noi, ne ajută inteligența să așezăm punți între lumi diferite și să traducem realitatea în limbaj, iar limbajul în realitate. Dar tot inteligența ne întinde curse: ne apropie și, în aceeași măsură, ne îndepărtează de realitatea efectivă, predispunându-ne la acceptarea unui compromis, în care limbajul sau imaginea se substituie lumii adevărate.

Capacitatea tipic umană de autoiluzionare explică și ușurința manipulării prin imagine. Când Revoluția română din decembrie 1989 a fost transmisă în direct în întreaga lume, nimeni nu s-a gândit, în îmbulzeala evenimentelor, proiectate minut cu minut pe ecranul televizoarelor, că s-ar afla prins în plasa unei extraordinare manipulări. Cum să-ți închipui așa ceva când ceea ce vezi este *adevărat*, cu actori autentici, cu scene filmate pe viu... Filmul documentar stârnise la începuturile lui același gen de iluzie, satisfacția descoperirii — în sfârșit! — a unui martor obiectiv și incoruptibil al istoriei. Istoria înscrisă pe peliculă părea a fi pur și simplu *istoria*. A trebuit să treacă un timp pentru a se arăta primejdiile ascunse în spatele acestei tentații. Filmul documentar se poate apropia mai mult decât oricare alte mijloace de înregistrare, dacă nu de realitatea esențială, cel puțin de suprafața ei, însă tot filmul documentar, tocmai fiindcă i se presupun asemenea virtuți, poate și minți mai bine. Poate sugera, la nevoie, o interpretare opusă cu 180 de grade realității, susținută însă prin imagini extrase din cea mai pură realitate. Propaganda regimurilor totalitare a uzat din plin de această oportunitate; dar nici în context democratic, documentarul filmat nu face și nu poate să facă altceva decât să organizeze lumea potrivit unor criterii ideologice, cu singura deosebire că într-o societate deschisă evantaiul acestora este mai larg și mai nuanțat.

Trăim într-o lume de imagini, de imagini multiple și contradictorii. Nu sorbim realitatea, ci doar percepem inepuizabilele imagini ale ei. De altfel, ce altceva înseamnă fiecare dintre noi decât o sumă de imagini, imaginea sa despre sine și imaginile tuturor celorlalți despre el? În mod obiectiv, *existăm*, dar nu avem acces la noi înșine decât printr-un joc de imagini.

Nu este ușor de decis care dintre imagini se află mai aproape sau mai departe de adevăr. În *Tratatul de semiotică generală*, Umberto Eco zăbovește într-o notă detaliată asupra contradictoriilor reprezentări ale rinocerului. Timp de câteva secole, impresionantul animal a fost receptat prin faimoasa gravură a lui Dürer, care îl înfățișează acoperit cu o platoșă de solzi. Fapt interesant și cât se poate de grăitor pentru forța imaginarului, reprezentarea aceasta fantezistă s-a prelungit până într-o perioadă când explorările africane îi puseseră deja pe europeni față în față cu rinocerul autentic. Astăzi, rinocerul nu mai este desenat, ci fotografiat sau filmat. Eco se îndoiește totuși că fotografia ar fi mai realistă decât interpretarea lui Dürer. Solzii au dispărut, iar aparența este a unui animal cu pielea netedă. În fapt, dacă ne-am asuma riscul de a

pune mâna pe exotica creatură, s-ar putea să simţim ceva diferit de ceea ce sugerează atât gravura, cât şi fotografia, oarecum între cele două reprezentări: o piele dură şi zgrunţuroasă, sugerată, într-un fel, prin amplificare, de solzii imaginaţi de Dürer. Atât desenul, cât şi fotografia sunt „traduceri", fiecare în propriul limbaj, nu au cum să fie replici perfecte ale realităţii.

Povestea cu rinocerul exprimă la o scară cu totul modestă ceea ce se petrece atunci când este vorba de reprezentarea istoriei, elaborare infinit mai complexă decât dialectica imaginilor simple evocate până acum.

Epistemologia joacă astăzi cartea relativismului. Adevărul absolut rămâne în urmă ca o formulă nespus de optimistă de secol XIX. Pentru Karl Popper (*Logica descoperirii ştiinţifice*), nimic nu poate fi confirmat definitiv, ci doar acceptat provizoriu; teoriile adevărate de astăzi au toate şansele să devină teoriile false de mâine! La Thomas Kuhn (*Structura revoluţiilor ştiinţifice*), „adevărul" se subordonează paradigmelor, acelor modele ştiinţifice globale pe care fiecare epocă şi le construieşte. O teorie este acceptabilă în măsura în care nu contrazice paradigma dominantă, altminteri, chiar „adevărată" să fie, nu are cum să se prindă în structurile acceptate ale cunoaşterii. La noi sinteze culturale — noi paradigme şi noi teorii. Nu mai zăbovim asupra anarhismului ştiinţific al unui Paul Feyerabend (*Contra metodei*), rebel faţă de orice autoritate şi de orice principii, adept al preceptului că în materie de cunoaştere „totul este bun"!

Ştiinţa actuală se înfăţişează ca produs al civilizaţiei occidentale. Sunt exegeţi care îi neagă pretenţia de a reprezenta singura cale spre adevăr, îngrădind-o în sfera caracteristică reprezentărilor omului european. Dacă s-ar fi născut în China sau în India, este de presupus că ar fi arătat altfel. Alţi interpreţi ai fenomenului ştiinţific coboară

analiza la nivelul destinelor individuale, interogând biografia savanţilor. Educaţia primită, cariera, conexiunile sociale, înclinaţiile religioase, ideologice şi politice, toate îşi lasă amprenta asupra operei ştiinţifice. Cum rămâne atunci cu obiectivitatea şi cu Adevărul?

Poate că răspunsul cel mai potrivit la această întrebare l-a dat marele fizician Niels Bohr, căruia i se atribuie următoarea butadă: „Un adevăr profund presupune că şi contrariul său este nu mai puţin un adevăr profund"![3]

Ieşim încetul cu încetul din iluzia scientistă a veacului al XIX-lea. Li s-a pretins atunci până şi literaturii şi artei abordarea „corectă" a realităţii. Dar ce înseamnă, în fond, „realismul" literar şi artistic dacă nu un cod la fel de artificial ca oricare altul, cu nimic mai „realist" decât romantismul, simbolismul sau suprarealismul? Ceea ce s-a numit realism nu spune, în principiu, nici mai mult, nici mai puţin despre esenţele realităţii; spune altfel şi altceva. Să fie o pictură realistă de secol XIX, cu reprezentarea formal corectă (ceea ce este un fel de a spune) a unui subiect oarecare, mai aproape de esenţa lucrurilor decât o compoziţie medievală, centrată nu atât pe asemănare, cât pe valori şi semnificaţii, sau decât un tablou suprarealist, transpunere vizuală a meandrelor psihicului uman?

Lumea reprezentărilor — ştiinţifice, artistice sau de orice fel — este alta decât lumea reală, oricâte punţi le-ar lega. Cât despre acurateţea reprezentărilor în raport cu realitatea, se poate perora la nesfârşit, cu argumente pro şi contra. Aceasta nu înseamnă că adevărul ar fi egal cu minciuna. Trebuie să sperăm în capacitatea noastră de a ne apropia de realitate; dar, oricât ne-am apropia, nu o putem privi decât cu propriii noştri ochi.

---

[3] Citat după Gerald Holton, *L'Imagination scientifique*, Gallimard, Paris, 1981, p. 120.

Condiția istoriei nu are cum să fie alta, și nu numai că nu este alta, dar prezintă complicații suplimentare. Mai întâi, complexitatea. Nimic nu este mai complex decât istoria, suma a tot ce se află în urma noastră. Totul este istorie! Apoi, și mai ales, îndepărtarea de punctul de observație. Istoria înseamnă o sumă nesfârșită de „imagini" amestecate în fel și chip, dar nu de imagini primare, ci de imagini derivate, la rândul-le, din alte imagini sau reprezentări. Nu avem acces direct la istorie, și acest raport cu totul special dintre cercetător și obiectul de studiu deosebește istoria de majoritatea științelor. Accesul este indirect, prin *izvoare*. Cuvântul *izvor* sugerează el însuși o iluzie. Vrea să spună că, deși nu avem acces nemijlocit, avem totuși acces la informații care izvorăsc dintr-o anumită realitate istorică, la ceva, cu alte cuvinte, foarte aproape de realitate, provenind din miezul însuși al realității.

O asemenea înțelegere a izvorului păcătuiește printr-o doză excesivă de optimism. Izvoarele — în egală măsură scrise, iconografice sau orale — nu sunt produse de „istorie", ci de oameni, ele ne oferă de la bun început o istorie filtrată și tradusă, o lume de imagini peste care construim, la rându-ne, alte lumi de imagini. Herodot nu este propriu-zis un izvor pentru lumea secolului al V-lea înainte de Cristos, ci pentru modul cum priveau grecii sau anume greci lumea secolului respectiv, ceea ce este departe de a fi același lucru! Acum un veac și jumătate, Leopold von Ranke, magistrul istoriografiei erudite și critice, și-a propus să refacă istoria „așa cum a fost ea cu adevărat". Printre sursele sale de predilecție, figurau rapoartele ambasadorilor venețieni. Sunt surse, firește, dar în mai mică măsură pentru istoria medievală și modernă a Europei în deplinătatea și autenticitatea ei, cât pentru privirea venețiană asupra lucrurilor.

În căutarea unui grad sporit de certitudine, istoricii apelează astăzi, în măsură mai mare ca în trecut, la surse aparent neutre și obiective. Dar, oricât de puțină „literatură" ar cuprinde un izvor, el este totuși mediat, așezat într-o tipologie prestabilită și trecut inevitabil printr-o conștiință. Procesul-verbal al unui fapt nu este riguros același lucru cu faptul respectiv (la limită, poate fi substanțial diferit). Chiar o impersonală înșiruire de cifre este mai puțin obiectivă decât pare la prima vedere. Cifrele nu s-au așezat singure. Calcularea și dispunerea lor decurg dintr-o *metodologie*, iar metodologia înseamnă *intenție*. În plus, prelucrarea statistică a realității implică reducerea la unitate a unor elemente și fenomene deloc identice. Statistica este ea însăși o „imagine", cu partea ei de adevăr, dar și cu partea de „neadevăr". Orice izvor înseamnă traducerea istoriei autentice într-un anume tip de discurs sau de imagine.

S-ar putea crede că fac excepție de la regulă vestigiile materiale directe. Informația arheologică ar fi în acest caz mai aproape de realitate, cel puțin de acel segment de realitate pe care îl încorporează, decât comunicarea filtrată prin cuvânt, scris sau imagine. Problema este că erodarea suferită de mărturiile materiale, ca și izolarea lor de țesătura vie de civilizație, fără a mai vorbi de caracterul aleatoriu al descoperirilor, le conferă, oricât de „adevărate" ar fi în concretețea lor, o condiție secundă, cel puțin la fel de îndepărtată de realitatea originară ca a „surselor-imagini". Este, de altfel, bine știut că pe același material arheologic, aparent atât de solid (dar și atât de incomplet și de lipsit de grai), se pot clădi cele mai diverse ipoteze. Ruinele albe și tăcute ale Atenei — remarcabil conservate, totuși, în raport cu alte vestigii — ce sunt altceva decât imagini palide și enigmatice ale unui polis cândva colorat și viu?

Despre structurile și logica imaginarului

Între noi și istorie, între noi și lume, între noi și noi înșine, se interpune subtila țesătură a imaginarului. Este o constatare care ne deschide una dintre cele mai fertile piste intelectuale ale ultimelor decenii. Imaginarul înseamnă, întâi de toate, o sumă de structuri mentale stabile. Mașinăria umană, cu întreaga-i încărcătură spirituală, pare programată să funcționeze într-un anume registru. Nu putem gândi și simți decât omenește. Din acest punct de vedere, deosebirile dintre rase și culturi sau chiar dintre omul contemporan și omul preistoric nu trebuie supraapreciate. Ele ne par mari, pentru că nu avem termen de comparație. Puși în fața unor ființe extraterestre, am percepe, în sfârșit, caracteristicile fondului nostru comun, cu siguranță deosebit de al *celorlalți*. Structurile permanente — pe care le-am putea numi, urmându-i pe Platon și pe Jung, *arhetipuri* — se concretizează însă, se combină și se recompun fără încetare, în ritmurile unei istorii diversificate și fluide. Imaginarul este în egală măsură universal și specific: universal în structurile lui fundamentale, specific în varietatea întruchipărilor sale. Tiparul este același, conținutul mereu altul.

Imaginarul desfide materialismul naiv al celor care-și închipuie că reprezentările mentale își trag neapărat seva din lumea concretă. Nimic mai pueril decât traducerea miturilor în termenii „rezonabili“ ai unei istorii prozaice și credibile. Imaginarul funcționează autonom, potrivit propriilor reguli. El se poate hrăni sau nu din realitate, dar, oricum, topește materia pe care o utilizează în creuzetul său. Un mit istoric poate fi sau nu construit pe un adevăr, sau poate amesteca adevărul cu ficțiunea, dar sensul său, independent de materialul folosit, aparține strict imaginarului.

Convingerea că nimic nu se poate clădi decât pe realitate, că „nu iese fum fără foc“ este cât se poate de curentă. Nu înseamnă că este și adevărată. Imaginarul se mișcă perfect în afara realității, adesea o contrazice cu nonșalanță, în ciuda oricăror evidențe. Grecii antici au combinat câteva scheme ale globului terestru, care nu porneau, și nu aveau cum să pornească decât din imaginar. Cea mai durabilă dintre ele înfățișa o masă continentală — una singură — în emisfera nordică, și alta, similară, dispusă simetric, în emisfera sudică. „Harta“ aceasta a folosit-o Columb, navigând spre Extremul Orient. Cum bine se știe, a descoperit America, pe care a combătut-o însă cu înverșunare până la moarte, fiindcă geografia lui imaginară nu îi permitea să o accepte. Cuba și Haiti erau pentru el părți ale Chinei; printre colibele sărăcăcioase ale indienilor, navigatorul genovez căuta palatul marelui-han! Ipoteza unor savanți greci care trăiseră cu două mii de ani înainte se dovedea mai puternică decât realitatea geografică bătătoare la ochi. Povestea a continuat, chiar amplificându-se, în emisfera sudică. Până spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, când explorările căpitanului Cook au spulberat definitiv ficțiunea continentului austral, generații de navigatori n-au încetat să-l caute, convinși că trebuie să existe, odată ce figura pe harta imaginară a lumii. Orice insuliță pierdută în abisul de ape devenea o probă nu împotriva existenței continentului, ci în favoarea sa: nu putea fi decât o porțiune a mult căutatului litoral austral!

Războiul troian nu avea nevoie de un autentic război troian pentru a intra în istorie. Homer era îndeajuns. Dar chiar cei mai raționaliști dintre greci nu au înțeles să renunțe la ceea ce părea a fi evenimentul inaugural al istoriei lor. Metoda de recuperare a fost simplă; s-a dat la o parte fabulosul, rămânând un război normal, ca oricare

altul. Mulți autori moderni au procedat la fel. Aventura lui Schliemann nu a făcut decât să complice interpretările. Arheologul german a descoperit ruinele Troiei, mergând pur și simplu pe urmele indicate de Homer, ceea ce părea a confirma punct cu punct relatările *Iliadei*. Astăzi, istoricii nu mai văd lucrurile așa. Parafrazându-l pe Giraudoux, s-ar putea spune că războiul cu Troia nu a avut niciodată loc. Troia este și nu este Troia. Ruinele de la Hissarlâc și dispunerea straturilor arheologice nu indică vreo corespondență semnificativă cu istoria legendară a Troiei antice. Și aici, ca peste tot în lume, au fost conflicte și războaie, oamenii s-au încăierat în fel și chip. E singurul adevăr istoric care rămâne! În rest, datele „reale“ (și ele transfigurate în imaginar) care pot fi rezonabil extrase din epopeea homerică privesc o epocă mult mai recentă, mai apropiată de geneza poemelor, decât acel secol al XII-lea, reper cronologic al presupusului război troian.

Cu privire la originile Romei, se poate spune una sau alta. Sunt istorici care consideră tradiția ca fiind atestată de săpăturile arheologice, alții dimpotrivă. Potrivit lui Georges Dumézil, renumitul exeget al miturilor indo-europene, trama legendară a primelor secole de istorie romană adaptează și recompune elementele de bază ale fondului mitologic indo-european. Mitologia începuturilor Romei pare construită tot pe mitologie, nu pe istoria reală![4]

[4] Cu privire la războiul troian și, în genere, la perceperea mitologiei grecești, trimit la Paul Veyne: *Les Grecs ont-ils cru à leurs mythes?*, Seuil, Paris, 1983 (ediția românească: *Au crezut grecii în miturile lor?*, trad. rom. de Bogdan Ghiu, Univers, București, CEU Press, Budapesta, 1996), și la Moses I. Finlay: *On a perdu la guerre de Troie*, Les Belles Lettres, Paris, 1993. Dezacordul dintre arheologie și mitologie în cazul întemeierii Romei și al istoriei sale timpurii

Aceasta nu înseamnă că în structurile mitologice nu se prind și părți de realitate. În lipsa unor credibile atestări documentare, ar fi însă hazardat să procedăm, prin simplu demers „logic“, la identificarea lor. Istoria nu este logică. Istoria este sau nu este, atâta tot.

Omul poate fi definit ca ființă fabulatoare. Nimic mai specific uman decât fabulația, acest joc nesfârșit cu tot ce ne înconjoară, prelungit adesea până la ieșirea în afara oricărei realități tangibile sau demonstrabile.

La prima vedere, jocul se prezintă cu totul derutant în nesfârșita-i diversitate. Trebuie totuși să-i dăm un sens, încercând să-i surprindem sau să-i imaginăm regulile. Vom coborî pentru început cât mai adânc, în căutarea structurilor primare. Indiferent de bogăția ornamentelor, mereu altele sau altfel dispuse de la o construcție la alta, structurile de rezistență ale imaginarului par a se înscrie într-o tipologie invariabilă. Cel puțin între limitele timpului istoric, ale unei istorii dinamice și asumate. „Gândirea sălbatică“ (așa cum a analizat-o Claude Lévi-Strauss), prin excelență refractară istoriei, nu intră în raza problematicii pe care îmi propun să o abordez, chiar dacă, cu excepțiile de rigoare și schimbând ce este de schimbat, o serie de structuri ale imaginarului așază incontestabile punți între omul primitiv și omul modern. La fel ca istoria în genere, și istoria imaginarului sau imaginarul istoric pot fi privite din cele mai diverse perspective și decupate în fel și chip. Ceea ce urmează este propriul meu decupaj: conturarea câtorva ansambluri structurale

este înfățișat în toate detaliile de Jacques Poucet: *Les Origines de Rome. Tradition et Histoire*, Publication des Facultés universitaires Saint-Louis, Bruxelles, 1985. Teza contrară, a confirmării legendei prin arheologie, la Alexandre Grandazzi, *La Fondation de Rome. Réflexion sur l'histoire*, Les Belles Lettres, Paris, 1991.

majore, susceptibile de a susține un întreg univers de reprezentări.[5]

O asemenea structură mentală definește conștiința, tipic umană, a unei *realități transcendente*, considerată a fi mai semnificativă decât realitatea palpabilă și căreia lumea concretă îi este subordonată. În strâns raport cu această convingere s-a dezvoltat complexul imaginar al lumii de dincolo și al vieții de apoi, presupunând, în alcătuirea ființei umane, un *dublu spiritual* destinat să supraviețuiască morții corporale. Tot o structură universală adună raporturile dintre *noi și ceilalți*, integrându-le într-o puternic dramatizată dialectică a alterității; rezultatul este o lume „fărâmițată" și neliniștitoare. Oarecum opus, pentru a echilibra lucrurile, funcționează un principiu de *unitate*, menit să confere coerență și sens lumii în care trăim. Trecutul este, la rându-i, absorbit în structurile imaginarului, în primul rând prin obsedanta căutare și neîncetata *actualizare a originilor*. Recuperării timpului rămas în urmă îi corespunde, la celălalt capăt, tentativa, nu mai puțin insistentă, de pătrundere și *descifrare a viitorului*. O soluție alternativă oferă *evadarea din istorie*, complex de strategii susceptibile de a ne propulsa în afara timpului real, în spații neatinse de contradicțiile și mizeriile curente ale vieții (vârsta de aur, utopii, milenarisme...). Și, în sfârșit, se impune constatarea că diversele soluții ale imaginarului tind să se închege în sisteme riguros polarizate, definite prin *confruntarea contrariilor* (în timp ce lumea „adevărată" se prezintă ca un spectru de nuanțe): alb și

[5] În definirea structurilor imaginarului, am preluat schema de ansamblu propusă în lucrarea mea *Pour une histoire de l'imaginaire*, Les Belles Lettres, Paris, 1998 (traducere românească: *Pentru o istorie a imaginarului*, Humanitas, București, 2000 și 2006).

negru, bine și rău, spirit și materie, Crist și Anticrist, progres și decadență...

Rămâne să vedem cum este așezată istoria în acest cadru structural prestabilit și cum, fără încetare, structurile de bază capătă noi înfățișări și noi sensuri, în acord cu mersul însuși al *istoriei reale*.

În căutarea Absolutului

Dacă există o „suprarealitate", atunci faptele istorice nu exprimă decât un joc secund, care se cere descifrat, pentru a se ajunge la adevăratele esențe. Ele sunt semne care ne conduc spre mecanismul invizibil, spre sensul profund al existenței.

Pot să se mire oricât raționaliștii moderni de credulitatea anticilor, lesne atrași de tot ce părea a fi semnificație încifrată, de la marile mituri ale originilor până la cele mai banale întâmplări cotidiene. Să nu fim atât de naivi încât să ne închipuim că istoricii antici erau naivi. Nu erau mai puțin inteligenți decât noi. Știau și ei ce înseamnă un fapt pozitiv. Dar socoteau că există și înțelesuri mai adânci, identificabile într-o subtilă gamă de mesaje transmise de „dincolo". Istoria se integra astfel într-o ordine cosmică purtând amprenta sacralității. Realitatea în sine era prea banală; pentru a deveni istorie, trebuia să capete un înțeles, să treacă, așadar, printr-un proces de transfigurare.

Pentru omul modern — iau un exemplu la întâmplare —, un zbor de păsări înseamnă un zbor de păsări și nimic mai mult. Și pentru antici însemna același lucru. Dar putea, în funcție de context, să însemne și altceva: un semn, aparent banal, și totuși un semn că ne aflăm într-un punct nodal al istoriei. Exceptând câțiva mari istorici greci — un Tucidide, un Polibiu — deciși să joace

cartea raționalismului, anticii au înțeles să nu rupă complet punțile între istorie și mit, între ceea ce ar fi realitatea formală și realitatea esențială a lumii. Istoricii romani — Titus Livius, Tacit, Suetoniu — apelează sistematic la acest gen de dedublare. Încă o dată, nu erau atât de stupizi încât să nu știe că o eclipsă este o eclipsă, iar reacția câinilor înspăimântați de urletul lupilor e cât se poate de normală (pentru a menționa unele dintre „semnele" invocate); considerau însă că ceva mai profund, de ordinul sacrului, se ascunde dincolo de prozaismul faptelor, iar acel *ceva*, odată ce există, trebuie să se manifeste într-un anume fel. Ca în *Noaptea de Sânziene* a lui Mircea Eliade, sunt locuri și momente care ne permit accesul spre o lume superioară.

La ce-ar servi, așadar, să-l combatem pe Titus Livius pentru partea legendară a istoriei romane pe care a consemnat-o minuțios, sau să ne întrebăm, prizonieri spiritului modern, dacă credea sau nu cu adevărat în ea? Destinul sacru și imperial al Romei pretindea începuturi pe măsură. Cum ar fi arătat, sub pana unui Titus Livius, devenit arheolog meticulos, măraunta reconstituire a lentei evoluții a unei neînsemnate așezări rurale spre orașul imperial de mai târziu? O asemenea istorie poate fi mai adevărată, dar ea nu are *sens*. În cazul Romei, orașul sortit să stăpânească popoarele, doar mitul avea sens. Neadevărat în accepția banală a termenului, mitul era mai adevărat decât istoria autentică, în accepția esențială, supremă, a ceea ce înseamnă Adevăr dincolo de învelișul superficial al lucrurilor.[6]

---

[6] Interpretarea pe care o propun datorează mult remarcabilului articol al lui Laurent Mattiussi, „La fonction du merveilleux dans l'historiographie romaine de l'empire", în *Storia della Storiografia*, Jaca Book, Milano, 13, 1988, pp. 3–28.

Iudaismul și, pe urmele sale, creștinismul au dus această logică până la capăt. Lumea pământească și cea supranaturală au fuzionat într-un sistem complet și coerent. Biblia șterge orice frontiere între istoria sacră și istoria profană. Totul devine încărcat cu sens. Istoria nu mai este decât proiecția terestră a unui plan divin, un experiment pe care îl încearcă divinitatea cu omul.

Mai mult încă decât mitologia anticilor și curioasele lor semne prevestitoare, istoriografia pătrunsă de sacralitate a creștinătății medievale i-a intrigat cumplit pe raționaliștii moderni. Prezența cotidiană a miracolului, la mulți dintre autorii Evului de Mijloc, părea să ilustreze incapacitatea de înțelegere a unor spirite fragile și dezorientate.

În fapt, construcția istoriografică a Evului Mediu se remarcă printr-o incontestabilă rigoare. Nu spiritul de sistem lipsește, dimpotrivă. Pentru Evul Mediu, totul este sistem: de la edificiul social și instituțional, rigid ierarhizat și funcțional, până la nu mai puțin minuțioasa punere la punct a raporturilor dintre „cetatea lumească" și „cetatea lui Dumnezeu".

Teologii și istoricii medievali erau cât se poate de consecvenți cu propria lor interpretare. Fundamentul acesteia poate fi contestat, dar nu dezvoltarea logică a principiului originar odată acceptat. *Dacă* există o divinitate căreia i se subordonează totul, intervențiile de dincolo în lumea pământeană sunt cât se poate de firești. Neintervenția ar fi mai puțin firească! Nevoit să cedeze teren în fața raționalismului și în căutarea unui compromis cu normele științifice proclamate, creștinismul modern a adoptat o atitudine prudentă în chestiunea miracolelor și, în genere, a prezenței divine în mersul „cotidian" al istoriei. Este ca și cum omenirea noastră măruntă i-ar interzice ființei

supreme să intervină în treburile ei, odată mecanismul pus în mişcare, sau i-ar limita competenţele, impunându-i un cod de comportament. Demersul logic în această privinţă aparţine mai curând sintezei istorico-teologice medievale.

Raţionalismul şi-a propus anihilarea intervenţiilor exterioare şi explicarea lumii concrete strict prin ea însăşi. A fost o revoluţie intelectuală (cu apogeul în Europa Luminilor din secolul al XVIII-lea), dar o revoluţie mai puţin radicală decât ar putea să pară la prima vedere. Ea nu a afectat nevoia de absolut înscrisă în spiritul uman. S-a petrecut o deplasare (relativă, de altfel) dinspre religie spre ştiinţă, dinspre imaginarul tradiţional spre un nou tip de imaginar, aşezat însă în aceleaşi structuri fundamentale. „Eliberată" de supravegherea Providenţei, istoria nu a fost lăsată să evolueze în voie (în genere, istoria nu este niciodată „lăsată"!). A rămas să fie condusă de principii „raţionale", la fel de abstracte şi transcendente în raport cu realitatea banală a faptelor ca principiile religioase cărora tindeau să le ia locul. Este explicabilă voga lui Newton în veacul al XVIII-lea. Savantul englez dovedise că universul funcţionează potrivit unui sistem de legi, că nimic nu se petrece la întâmplare. Legea gravitaţiei universale făcea inutilă acţiunea Providenţei, se aşeza pur şi simplu în locul ei (deşi nu aceasta fusese intenţia lui Newton, spirit profund religios). Ceea ce era valabil pentru partea fizică a lumii trebuia să fie şi pentru partea ei socială şi morală. Voltaire a exprimat foarte bine această idee în articolul *Destin* din dicţionarul său filozofic. Ilustrului francez i se părea de neconceput ca o parte a lumii să fie „aranjată" potrivit unui sistem de legi, iar alta să rătăcească la întâmplare. Istoria trebuia să se prindă într-o structură la fel de riguroasă ca mişcarea planetelor. Nici cel mai neînsemnat eveniment nu avea dreptul să

intervină fortuit. Desacralizat, destinul rămânea destin. O altă istorie nu ar fi de conceput, parcurgem singura istorie posibilă, programată să fie aşa cum este, până în cele mai mici detalii.

Astfel debutează una dintre cele mai curioase, dar şi mai caracteristice preocupări intelectuale ale ultimelor două-trei secole: „vânarea" legilor istoriei. Pentru d'Holbach, contemporanul lui Voltaire, legile fizicii şi ale istoriei erau totuna, ceea ce îl îndreptăţea pe filozof să afirme că toate greşelile oamenilor nu sunt, până la urmă, decât greşeli de fizică!

Convingerea că istoria *trebuie* să aibă un sens superior a rămas adânc înrădăcinată. Rari sunt gânditorii moderni înclinaţi să afirme fără înconjur lipsa oricărei semnificaţii de ordin metafizic în scurgerea timpului. Interpretărilor religioase le-au luat locul filozofiile istoriei. Invocarea „legilor" sau a unui curs istoric obligat se inserează într-o logică similară cu a vechilor interpretări axate pe ideea sacralităţii esenţiale a lumii. Zeii şi Providenţa au lăsat locul celor mai diverse soluţii. Au fost solicitate — pentru a conferi ordine şi sens evoluţiei omenirii — mediul geografic, rasa, forţele economice, ştiinţele şi tehnologia, perfecţionarea raţiunii... Marile credinţe ale vremurilor noi s-au pus în slujba conceptului de *finalitate istorică*. Valori şi proiecte *actuale*, cum sunt libertatea, a indivizilor şi a naţiunilor, sau performanţele în ordinea cunoaşterii ştiinţifice şi a înfăptuirilor tehnologice au captat mersul istoriei, canalizându-l spre prezent şi propulsându-l în viitor. *Religia progresului* şi *mistica naţională*, cele două mituri esenţiale ale epocii moderne, au conferit istoriei dimensiunea transcendentă care risca să-i lipsească pe măsura refluxului sacralităţii. Cea dintâi presupune acţiunea unei forţe irezistibile, care împinge omenirea pe panta ascendentă a viitorului. Cea de a doua

evreilor este argumentul celui de-al Doilea Război Mondial (unde nu au cum să apară altfel decât ca victime inocente, în timp ce toți ceilalți au destule să-și reproșeze), pe atât de contestată este politica actuală a Israelului în Orientul Apropiat. Actualizarea unei imagini valorizante are și funcția de a estompa imagini prezente mai puțin favorabile.

În chip paradoxal, al Doilea Război Mondial poate fi folosit totuși și împotriva evreilor. Manifestarea cea mai caracteristică a acestei orientări o constituie tratarea „revizionistă" a evenimentelor. Autorii „revizioniști" nu neagă antisemitismul nazist, nici lagărele de concentrare, nici faptul că mulți oameni au pierit în aceste lagăre (dar simțitor mai puțini, în opinia lor, decât exprimă cifrele oficiale). Ei neagă însă existența unui proiect de exterminare, a unei exterminări voite și desfășurate sistematic și, cu deosebire, a camerelor de gazare. Substanța ideologică a unei asemenea reelaborări nu poate fi ocolită. Mai întâi, represiunea nazistă își pierde caracterul excepțional, atrocitățile comise în vremea războiului, de toate părțile în conflict, fiind așezate cam pe același plan. Apoi, atât democrațiile occidentale, cât și propaganda evreiască în particular sunt acuzate că au mințit în această privință (începând cu procesul de la Nürnberg).

Nu am făcut decât să examinez foarte sumar un fascicul de interpretări privitoare la cel de-al Doilea Război Mondial. Se înțelege că tabloul este incomparabil mai amplu, mai divers și mai nuanțat. O tratare detaliată ar fi pus în lumină nenumărate linii ale unui nesfârșit spectru istoriografic și ideologic. Dar chiar o privire rapidă ne dovedește că, în plan mental, războiul încă nu s-a terminat. Orice am spune despre el ne situează automat într-o zonă sau alta a ideologiilor și a confruntărilor politice actuale. De aceea, trebuie să fim conștienți de faptul că orice „adevăr absolut" care ni se inoculează cu privire la acest război

reprezintă (indiferent de gradul de adevăr efectiv pe care îl conține) *și* o tentativă de manipulare politică.

Europa

Dar cum rămâne cu istoria Europei? Treptat, construcția politică europeană prinde contur. Potrivit regulii deja verificate, istoria trebuie să răspundă la noile „comenzi". Doar că aceste comenzi nu mai sunt simple, ca în cazul istoriei naționale. Ele sunt multiple și, într-o anume măsură, contradictorii.

Europa înseamnă întregul continent, înseamnă și spațiul cu frontiere încă incerte al Uniunii Europene, înseamnă și națiunile care, cel puțin deocamdată, nu sunt abandonate, înseamnă totodată minoritățile, regiunile, ca și tradițiile locale pe cale de a fi recuperate. Apărând drepturile istoriei și ținând seama de funcția ei identitară, putem considera că, pentru a exista cu adevărat, Europa ar avea nevoie nu numai de structuri economice și politice adecvate, ci și de o *istorie*, care să însemne mai mult decât o adunare de istorii particulare. Cu alte cuvinte, Europa ar trebui să se clădească pe mituri fondatoare și pe valori istorice împărtășite. Deziderat legitim, dar în ce măsură totuși realizabil? Cum să echilibrezi atâtea istorii și atâtea tradiții adesea divergente? Inventarea unei adevărate istorii europene, în care toți europenii să se regăsească și care să nu frustreze pe nimeni se anunță a fi o întreprindere chiar mai grea decât construcția însăși a Europei.

Dar dacă istoria nu mai are astăzi rolul pe care l-a avut în urmă cu un secol sau două? Este o întrebare la care voi încerca să răspund câteva pagini mai încolo. Dacă rolul istoriei este într-adevăr diminuat, s-ar putea ca Europa să se facă și fără istorie sau cu mai puțină istorie!

Atâta istorie cât va fi se va adapta cu siguranță prezentului. Ce conferă Europei unitate sau, cel puțin, un aer de familie? Pe la 1900, această întrebare ar fi primit un întreit răspuns: rasa albă (Europa prezentând o unitate „rasială" pe care nici un alt continent nu o are), fondul cultural comun, în principal moștenirea greco-romană, și o religie comună, creștinismul (continentul cel mai unitar din punct de vedere religios, în ciuda disensiunilor interne dintre catolici, protestanți și ortodocși).

O asemenea definire a Europei nu mai e astăzi posibilă, nu mai e dorită, în orice caz. „Rasa" e un concept compromis. Ar fi „politic incorect" să spunem că europenii sunt albi (și nici nu mai sunt astăzi cu toții). Rădăcinile culturale contează, desigur, dar ele rămân tot mai mult în urmă, acoperite de actuala civilizație tehnologică și globalizantă. Cultura clasică însemna încă enorm în secolul al XIX-lea; în prezent, nu mai înseamnă prea mult, chiar pentru majoritatea persoanelor cultivate. În multe privințe, Europa a ajuns să fie mai aproape de America decât de propriile ei origini. Cât despre creștinism, invocarea sa ca marcă identitară europeană nu mai pare convenabilă în Occident. L-am auzit recent, la un colocviu organizat de Consiliul Europei pe tema identității europene, pe însuși arhiepiscopul de Strasbourg, afirmând că Europa nu se rezumă la creștinism. Europa îi cuprinde și pe evrei și, îndeosebi, pe islamicii din ce în ce mai numeroși (prezenți de altfel și în trecutul continentului: Spania, Balcanii...), ca să nu mai vorbim de tot mai larga categorie a celor care nu mai practică efectiv nici o religie. Cuvântul de ordine este „multiculturalismul". Națiunile actuale și Europa în ansamblu sunt alcătuite în măsură crescândă din indivizi și grupuri venind dinspre orizonturi culturale și religioase diferite. Îi mai poți vorbi unui francez islamic despre „strămoșii noștri gali" (*nos ancêtres les Gaulois*)? Nici măcar despre strămoșii europeni!

Într-o Europă unită, dar alcătuită în același timp din mici fragmente, întocmai unui mozaic, istoria se va prezenta probabil într-o manieră „diminuată", fără splendida unitate și forță a *istoriei naționale*. Aceasta pur și simplu, fiindcă proiectul european nu mai are (și nici nu urmărește să aibă) fermitatea proiectului național. În plus, Europa apare tot mai mult ca un contract încheiat „astăzi" și tot mai puțin ca o „moștenire".

Eroii și evoluțiile istorice se prind în noile interpretări. Carol cel Mare are o cotă destul de ridicată: imperiul lui corespundea aproape perfect nucleului occidental al Uniunii Europene; acum, odată cu extinderea acesteia, riscă să-și mai piardă din semnificație. E de urmărit și revenirea lui Carol Quintul. Istoriografia națională îl prezentase ca pe un învins. În duelul său cu Francisc I, victorios în fața istoriei apărea regele Franței, exponentul unui stat de tip „național". Conglomeratul teritorial al lui Carol Quintul seamănă însă destul de bine cu actualul proiect european: o comunitate politică suplă, înglobând entități variate și autonome. Poate că în cele din urmă totuși, Carol Quintul, și nu Francisc I a câștigat partida! Învins a fost la vremea sa și Franz Joseph. Dar și el parcă revine. Imperiul Habsburgic lasă impresia (poate iluzia!) de a fi fost, prin mozaicul lui etnic, cultural și religios, o schiță îndepărtată a Europei.

Sfârșitul istoriei?

Întrebarea mai generală este însă: ce se va întâmpla cu istoria? Istoria își pierde treptat din influență, evoluție incontestabilă dacă ne raportăm la faza ei de maximă

afirmare. Secolul al XIX-lea a fost secolul istoriei: pe atunci, istoria era „regina“ științelor sociale. Mai mulți factori au lucrat în favoarea ei. A fost o epocă (cuprinzând și cea mai mare parte a secolului al XX-lea, până la prăbușirea comunismului) extrem de ideologizată, iar ideologiile se justifică în bună măsură prin istorie, de fapt prin dublul apel la trecut și la viitor. Ideea progresului, devenită o adevărată religie, impunea, la rându-i, valorizarea și dinamizarea timpului, din vremurile preistorice până la civilizația supertehnologică de mâine. Dar, mai mult ca de orice, istoria a fost stimulată de ideologia națională și de constituirea statelor-națiuni. Națiunile s-au justificat în primul rând prin apelul la istorie; secolul al XIX-lea, secolul naționalităților, nu avea cum să nu fie și un secol al istoriei. În sfârșit, tot atunci, profesionalizarea domeniului și elaborarea unei istorii aparent „științifice“ și „obiective“ au sporit considerabil încrederea în istorie și în verdictele sale.

E greu să se mai întrunească atâția factori favorabili. Profesionalizarea istoriei a mers înainte, iar astăzi încărcătura ei științifică e mai pronunțată ca în urmă cu o sută de ani. Dar și scenariile ei s-au multiplicat, iar relativismul a câștigat teren. Se crede mai puțin în istorie; poate fi mai sigură ca acum un secol, dar oamenii au mai puține întrebări să-i pună, iar atunci când i le pun sunt derutați că primesc prea multe răspunsuri (astăzi, două lucrări-vedetă, *Sfârșitul istoriei* a lui Francis Fukuyama și *Conflictul civilizațiilor* a lui Samuel Huntington, ne anunță, cu egală autoritate, prima, unificarea planetei, iar cea de-a doua, scindarea ei!). Națiunea este și ea în defensivă. Cel puțin în Occident, discursul național al istoriei nu mai beneficiază de prestigiu intelectual. Istoria are astăzi multe obiective, incomparabil mai multe decât în secolul

al XIX-lea, dar toate la un loc sunt departe de forța pe care a avut-o cândva istoria națională. Și tot în spațiul occidental asistăm la tocirea ideologiilor, aproape la dispariția lor. Este o lume care trăiește tot mai mult în prezent. Nu mai există mari proiecte, ceea ce afectează imaginarul viitorului (unde sunt utopiile de la 1900, pe cine mai interesează cu adevărat cum va fi lumea peste o sută de ani?), dar în egală măsură și preocuparea pentru trecut.

Interesul pentru istorie se concentrează sensibil asupra epocii recente. Contrastul este frapant, inclusiv la nivelul profesiunii. La 1900, „istoricul-tip“ era fie medievist, fie specialist în Antichitate. De istoria recentă nu se ocupa aproape nimeni, părea un domeniu prea puțin sigur și prea politizat. Acum, tot mai mulți istorici se înghesuie în intervalul ultimului secol de istorie, iar Evul Mediu a încetat să mai dea tonul. În plus, istoria e tot mai concurată de disciplinele sociale ale prezentului, care, neavând cum să se limiteze strict la prezent (prezentul nici nu există decât ca linie convențională între trecut și viitor), se hrănesc în bună măsură tot din substanța ei. S-au înmulțit științe care nici nu existau sau abia existau acum o sută și ceva de ani: sociologia, științele politice, antropologia (se înțelege, antropologia culturală, spre deosebire de vechea antropologie, predominant „fizică“; un domeniu nu tocmai riguros definit, cu frontiere extensibile, dar cu atât mai capabil de a avansa în bună măsură pe vechiul teren al istoriei).

Nu-mi vine să cred că istoria se va sfârși. Dar s-ar putea ca vremurile ei de glorie să fie apuse. Conceptul lui Fukuyama de „sfârșit al istoriei“ evocă o lume eliberată de tensiuni, ajunsă în stare de echilibru; o asemenea lume, neconflictuală și puțin preocupată de politic, ar manifesta probabil un interes scăzut pentru frământările trecutului.

Suntem însă departe de aşa ceva; doar Occidentul corespunde astăzi, parţial, unui asemenea model. Mi se pare că un pericol şi mai mare pentru istorie constă în ruptura pe care accelerarea însăşi a istoriei (a istoriei reale) este pe cale să o producă. În ultimul deceniu, lumea s-a transformat mai mult decât poate în întregul secol anterior. Ajunge să ne gândim la ce a însemnat globalizarea sau internetul. Şi mişcarea e tot mai rapidă. Peste vreo cincizeci de ani, s-ar putea ca oamenii să trăiască pe „altă planetă". Vor avea alt mod de viaţă, alte preocupări, alte valori. Istoria a funcţionat într-o lume fluidă, dar fără rupturi decisive, cât timp prezentul a fost mereu diferit, dar totuşi nu izolat de trecut. Chiar „prăbuşirea Imperiului Roman", oricât de impresionant ar suna această sintagmă, a reprezentat o restructurare istorică mult mai înceată şi mai limitată decât ceea ce se petrece acum sub ochii noştri. O ruptură masivă în sistemul de civilizaţie ar putea crea o stare de incomunicabilitate între lumea de mâine şi lumea de ieri. Chiar şi aşa, istoria nu ar dispărea, dar şi-ar pierde poziţia socială centrală, rămânând în seama unui cerc îngust de specialişti sau de amatori de insolit.

Nu este o previziune, ci doar un scenariu!

Adevăr? Ficţiune?
Sau, pur şi simplu, Istorie?

„— Nu pot crede cele ce-mi spuneţi. Ce va zice istoria?
— Istoria va spune minciuni, ca întotdeauna."

Acest schimb de replici din *Discipolul diavolului*, piesa lui George Bernard Shaw, nu lasă istoriei prea multe şanse de a se întâlni cu adevărul.

Să aibă dreptate paradoxalul irlandez? La limită, are, fără îndoială. Prea multe interese se susţin prin istorie,

pentru ca tentaţia minciunii sau, exprimându-ne mai puţin abrupt, a deformărilor, brutale ori subtile, să nu se manifeste. Istoria mai şi minte.

Vocaţia ei este totuşi adevărul. Orice istoric demn de acest nume caută adevărul, şi orice persoană interesată de istorie doreşte de asemenea să afle adevărul. Dificultatea derivă din faptul că ceea ce numim „adevăr" nu poate fi decât parţial şi orientat. Atunci când sursele sunt insuficiente, istoricul nu este în măsură de a formula decât *ipoteze*, şi corect este să recunoască acest lucru. Atunci când sursele sunt suficient de „acoperitoare", materialul faptic poate fi mai bine ţinut sub control, dar faptele însele se îmbină în *scenarii*, iar scenariile pot fi nenumărate. Şi, chiar dacă ar exista posibilitatea (dar nu există) unui scenariu universal acceptat, rămâne problema unghiului de privire, inclusiv a judecăţii morale. În viaţă, sunt învingători şi învinşi. Acelaşi scenariu istoric îi cuprinde pe unii şi pe alţii, dar ceea ce este adevăr pentru o parte devine, inevitabil, neadevăr pentru cealaltă.

Am asistat la o conferinţă despre Imperiul Roman susţinută de Jean-Pierre Martin, profesor la Sorbona. Teza, înfăţişată documentat şi convingător, a fost aceea a unui imperiu care a putut să dureze, atâtea secole, între limite aproape neschimbate, deoarece nu a mizat pe forţa brută, ci pe forţa de convingere. Romanii nu au impus nimic în provinciile cucerite: nici limbă, nici religie, nici mod de viaţă. Administraţia provincială era redusă la minimum, ca şi efectivele militare. A fost şi rămâne un *model de integrare* reuşit, tocmai fiindcă nu a impus, ci, pur şi simplu, a convins.

Însă un compatriot al lui Jean-Pierre Martin, renumitul istoric al Galiei, Camille Jullian, judecase lucrurile exact în sens contrar. În lucrarea *De la Gaule à la France. Nos*

origines historiques (1923), el nu ezita să pună în evidență „brutalitatea cuceririi romane", denunțând servilismul nemotivat al admiratorilor Romei. Imperiul Roman nu ar fi fost decât „o decadență care a condus la o catastrofă". „Să nu mi se mai vorbească de «geniul latin» — se indigna istoricul francez —, să nu se facă din Franța eleva și moștenitoarea acestui geniu. Ea este altceva și valorează mai mult." Iar acest altceva însemna continuitatea cu Galia preromană.

Cele două interpretări, fiecare având-și adepții săi, exprimă, evident, ideologii distincte. Prin Camille Jullian vorbește naționalismul francez, și cu atât mai răspicat cu cât momentul era al unei Franțe victorioase la sfârșitul Primului Război Mondial. La fel judecă lucrurile, în sens autohtonist și naționalist, și partizanii români ai dacilor; unii dintre ei nu-i iartă nici acum lui Traian victoria din anul 106! Prin Jean-Pierre Martin, dimpotrivă, se afirmă ideologia construcției europene, spiritul său democratic și integrator. Cu înțelepciunea vechilor romani va trebui înfăptuită Europa confederată de mâine!

Iată, așadar, o istorie bine cunoscută în datele ei concrete, la care participă învingătorii și învinșii. Unde este dreptatea, unde este adevărul? În orice situație, se întrevede și o perspectivă a „celuilalt". Există și învinși în istorie, există și posibilități eșuate, despre care se vorbește, de regulă, mai puțin decât despre învingători sau despre proiectele validate de timp. Nu înseamnă, de pildă, că punem sub semnul întrebării valorile și impactul istoric al civilizației americane dacă ne amintim că ea s-a extins totuși, cel puțin într-o primă fază, în detrimentul indienilor autohtoni. Vom avea de consemnat întotdeauna puncte de vedere, fie și minoritare și abia perceptibile din înălțimile istoriei, pentru care adevărul proclamat nu este adevăr.

Se conturează deja o tipologie a *victimei*. Glasul celor care au avut de suferit se aude tot mai tare. Recent, s-a aprins în Franța disputa în jurul colonialismului. Un proces civilizator sau asupritor? Și una, și alta, s-ar putea spune, dar în ce măsură? Tentativa factorului politic de a pune o surdină autoculpabilizării, accentuând asupra efectelor civilizatoare, a provocat reacții vehemente, în special din partea francezilor „de culoare".

Să nu căutăm consensul în istorie. Nu îl vom găsi. Paradoxul este că progresul istoriografic nu numai că nu ne apropie, dar ne îndepărtează de proiectul unei istorii definitive. Știm tot mai mult. Știm probabil *prea mult.* Și știm tot mai puțin cum să legăm ceea ce știm. Guizot vorbea despre o „sută de feluri" de a face istoria, dar era încă o istorie relativ omogenă, privită din o sută de unghiuri. Astăzi, avem o sută de istorii distincte, privite fiecare din o sută de unghiuri. O teorie unificată este mai ușor de realizat atunci când nu se știe prea mult. Sfântul Augustin a putut să adune, cu eleganță, esențialul cunoașterii istorice, într-o elaborare coerentă. Au putut să o facă mai târziu Vico, Hegel, Marx. Amplificarea și „parcelarea" istoriei fac astăzi, desigur nu imposibilă — fiindcă în istorie nimic nu este imposibil —, dar din ce în ce mai problematică imaginarea unor noi construcții globale. Secolul al XIX-lea a fost puternic tentat de filozofia istoriei; înclinarea sa scientistă s-a întâlnit cu o istorie încă susceptibilă de a fi ținută sub control. Secolul al XX-lea, dimpotrivă, marchează un reflux sub acest aspect; spiritul său, și așa relativist, se conjugă cu o istorie care a devenit derutant de complexă. Marile tentative teoretice ale acestui secol au deja un aer desuet și, de altfel, în ciuda succesului de public, au fost aprig contestate de specialiști încă din primul moment. Așa s-a întâmplat cu teoriile lui Spengler și ale lui Toynbee. Toynbee este incomparabil mai erudit

decât Sfântul Augustin, sau chiar decât Hegel sau Marx. I s-a reproşat însă tocmai neaderarea istoriei la schema lui atât de seducătoare. Creatorul de sistem nu are nici o vină. Oricât de multe ar şti şi oricât de impresionantă i-ar fi capacitatea de sinteză, el nu mai poate aduna şi îmbina totul în mod convingător. Istoria a devenit prea mare. La capătul atâtor progrese segmenţiale, trebuie să mărturisim că nu ştim nimic cu adevărat esenţial despre mecanismul intim al istoriei şi despre sensurile ei. Sfântul Augustin ştia mai mult sau avea sentimentul că ştie mai mult. Dar cum să mergem mai departe? Ne lovim de misterul însuşi al destinului umanităţii.

Ar fi timpul ca istoricii să-şi lepede starea de inocenţă, întreţinută de iluziile scientiste, pentru a deveni conştienţi de constrângerile şi de limitele cărora demersul lor nu poate să nu li se supună. Relativismul care decurge de aici trebuie asumat, nu fiindcă aceasta ar fi condiţia ideală a istoriei (fireşte că nu este!), ci fiindcă, pur şi simplu, este condiţia ei inconturnabilă.

Conştientizarea relativismului nu înseamnă însă renunţare. Ar trebui să însemne, dimpotrivă, acutizarea conştiinţei profesionale. Tocmai fiindcă reconstituirea trecutului trece prin atâtea filtre deformante, de la structurile permanente sau fluide ale imaginarului la jocul ideologiilor sau la imperativele momentului politic, aplecarea spre ceea ce a fost pretinde rigoare conceptuală şi metodologică. Lăsată în voia ei şi ademenită de nenumărate cânturi de sirenă, istoria riscă să o ia razna! Ea trebuie ţinută în loc, atât cât poate fi ţinută, printr-o definire fără echivoc a regulilor meseriei. O metodă fermă nu va conduce la adevăruri incontestabile, dar va menţine investigaţia între limitele unor ipoteze şi scenarii plauzibile, ale unei dezbateri rezonabile şi inteligibile.

Istoria este un inepuizabil joc cu trecutul. Rămâne să-l facem cât mai inteligent şi mai sugestiv. Să nu fim dezamăgiţi de imposibilitatea unei versiuni ultime. Istoriile pe care fără încetare le recreăm sunt mai variate şi mai stimulante decât univoca şi nu prea convingătoarea istorie efectivă. Ele ne însoţesc în drumul *nostru*, ne ajută să ne precizăm proiectele, să ne înţelegem pe noi înşine. Poate că istoria spune până la urmă mai puţin decât am dori despre trecut, dar spune cu siguranţă foarte mult despre spiritul uman, despre neliniştile, căutările şi speranţele sale.

Indice de nume

Indice tematic

Cuprins

Din seria de autor
LUCIAN BOIA:

De ce este România altfel?

„Germanofilii".
Elita intelectuală românească
în anii Primului Război Mondial

Capcanele istoriei.
Elita intelectuală românească
între 1930 și 1950

Tragedia Germaniei.
1914–1945

Franța, hegemonie sau declin?

Istorie și mit
în conștiința românească

Între înger și fiară.
Mitul omului diferit din
Antichitate până în zilele noastre

Explorarea imaginară a spațiului

Mitul democrației

Ceea ce numim îndeobște istorie nu este, în raport cu realitatea, decât o narațiune simplificată, dramatizată și învestită cu sens.
Ea filtrează trecutul, îl adaptează și îl deformează, trecându-l prin sita imaginarului și structurându-l în sensul ideologiilor prezentului.
În acest eseu despre condiția istoriei, Lucian Boia și-a propus să deslușească regulile potrivit cărora se petrece deplasarea dinspre real spre imaginar, dinspre unica istorie care a fost spre multitudinea de reconstituiri posibile. Sistemul de interpretare aplicat cazului românesc în *Istorie și mit în conștiința românească* este extins acum la scara întregii istorii.

Fotografia de pe copertă
© Siloto | Dreamstime.com

ISBN 978-973-50-4945-4
9 789735 049454